

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

† Բագրատ վ. Թաւաքալեան.—Վեղարաւոր իղէալիստներ.—Մենք չը գիտենք օգտուել եղած ուժերից.—Թիֆլիսի քաղաքային ընտրութիւնների նախապատրաստութիւններ.—Անկախութիւն պահպանելու դժուարութիւնը.—Արքունական հոգաբաժիններ ձեռք բերելու նոր կանոններ.—Մի խորհուրդ մեր երիտասարդներին.—Միսիթարական երևոյթ մեր հասարակական կեանքում:

Պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն հ ա ղ ո Ր Դ ա ղ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր.

Որոշ հանգամանքների պատճառով հայերիս մէջ, մանաւանդ առաջ, շատ իղէալիստ երիտասարդներ՝ ժողովրդին ծառայելու նպատակով կուսակրօնի պէս էին հագնուում: Հէնց ուսանայելու կեանքից յայտնի են Սորէն Ստեփանէի, Վահան Բաստամեանի, Լեւոն Սօջայեանի և, միայն մի քանի չարաթ առաջ (միայն 12-ին) Բագուում վախճանուած, Բագրատ Թաւաքալեանի օրինակները:

Մեր թէ կեանքը և թէ ինքը այն դասակարգը, որի անդամն էին դառնում այս վեղարաւոր իղէալիստները, շատ չուէրանց առաջն էին դնում ամեն տեսակ խոչընդոտներ: Մեր եկեղեցական կազմակերպութիւնը ոչ մի դիւրութիւն չէր տալիս այդ ոգեւորուած գործիչներին. ընդհակառակը, կղերական ներսրտութիւնը և անչարժութիւնը ամեն ջանք էին գործ դնում ստուցնելու դրանց ջերմ ոգեւորութիւնը, չբացնելու դրանց խիզախ էներգիան: Զարմանալի չէ եթէ այդպիսի անպիտան միջնավայրի երկարատեւ աղդեցութիւնը յաճախ վախկոտութեան չափ զգուշաւոր էր դարձնում նախկին անվեհեր աշխարհական երիտասարդին կամ, ընկճելով ու հիասթափեցնելով, վաղաժամ գերեզման էր իջեցնում նրան:

Դէպի կուսակրօնութիւնը տանող հոսանքը վերջերում արդէ՛ կորցրեց մեզանում իր գաղափարականութիւնը և դառաւ չափազանց համար միայն մի դիւրին ճանապարհ՝ իշխանութիւն և ապահովութիւն ձեռք բերելու համար: Գաղափարական երիտասարդու-

թիւնը, մանաւանդ ուսմ-թրքական պատերազմից յետոյ, իր ուշքը սկսեց դարձնել թիւրքաց Հայաստանի վրայ: Ակտուեց մի նոր շարժում: Այդ վերջին շարժման առաջին ներկայացուցիչներին մէկն էլ Բագրատ վարդապետ Թաւաքալեանն էր, որ իբրեւ աշխարհական՝ Ալէքսանդր Թաւաքալեան կամ Զաքի անունով էր յայտնի երիտասարդ չըջաններում:

Գիւղական ուսուցչի համեստ դերով սկսեց դերակնդի տյգ երիտասարդը իր գործունէութիւնը վասպուրականում: Պտտելով Հայաստանի զանազան գաւառներում նա տեղն ու տեղը ծանօթացաւ թիւրքահայ ժողովրդի դրութեան հետ, միաժամանակ գալով այն եզրակացութեան, որ իր ժողովրդասիրական նպատակներին հասնելու համար աւելի յարմար է գլխին վեղար ծածկել: Եւ նա 1889 թ., Ալաշկերտի Ս. Յովնանու վանքում, վարդապետ է ձեռնադրուում: Մի քանի ժամանակից յետոյ՝ ստիպուած լինելով վերադառնալ Կովկաս, նա չէր կարողանում հաշտուել փափուկ բարձերի մէջ բազմած զvasi—գործունէութեան հետ, ուստի ուրախութեամբ յանձն առաւ 1891 թ. գնալ թիւրք-պարսկական սահմանագլխում, վայրենի բնութեան մէջ գտնուող և աւազակաբարոյ քրեւրդ հրոսակներով պաշարուած, մի աւերակ ու ամայի վանքում հաստատել իր գործունէութիւնը: Եւ, արդարեւ, կարճ միջոցում դարերից ի վեր աւերակ Դերեկի վանքը վերակենդանութիւն ստացաւ և դառաւ ճամբորդների համար զօրավիդ և ապաստան: Բայց երկարատեւ չեղաւ աւերակների միջից կանգնած այդ վանքի գոյութիւնը, և զրա պատճառը, մասամբ, և Ստրպատականի առաջնորդարանի ապիկարութիւնն էր... «Դերեկի հերոսը» 1893 թ. վերադարձաւ Էջմիածին լի յոյսերով, որ կ'իրագործի իր բաղձանքները, կը վերադառնայ կրկին Սալմաստ, բայց այնուհետեւ նա այլ ևս չը տեսաւ սահմանի միւս կողմը և ստիպուած եղաւ աւելի խաղաղ գործունէութեամբ քաւականանալ: Բոլորիս յայտնի է թէ իբրեւ Ալեքսանդրօպօլի և Գանձակի յաջորդ ինչ մեծ համակրանք գտաւ Բագրատ վարդապետը այդ տեղերի հայ ժողովրդի սրտում:

Աւելի աննշան էր նրա դերը թիֆլիսում, ուր նա սկսել էր իրան չափազանց զգոյշ պահել, նոյն իսկ կրեմն համակերպել առաջնորդի մի քանի պահանջներին: Այնուհետեւ ընտրուելով Էջմիածնի սինօդի անդամ, նա միջոց չունեցաւ յոյց տալ իր ընդունակութիւնները այդ ասպարէզում և վախճանուեց զեւ 50 տարեկան հասակին չը հասած, արդէն յուսախաբութեան և թախիծի գրոյմը կրելով իր խոշոր զիմագծի վրայ: Իր ոյժերի մեծագոյն մասը վերջերում չաւ կորցրեց կօնսիստօրիա

կան չնչին գործերի վրայ. էջմիածինը չիմացաւ ինչպէս հարկն է օգտուել այդպիսի հազուագիւտ գործիչից։

Ասեմք էջմիածինը այդ կողմից բացատուեցին չէ կազմում հայկական կեանքում. նա միայն աւելի տիպիկական ձեւով է արտայայտում մեր այդ բնորոշ գիծը։ Մենք, առհասարակ, չենք գնահատում, չենք շահագործում մեր ոյժերը ինչպէս հարկն է. մենք վատնում ենք եղած ոյժերը, թէեւ չենք կարող պարծենալ դրանց առանձին առատութեամբ։ Մենք հեռացնում ենք ասպարիզից, չլատում ենք մեր ոյժերը, չորացնում ենք ու թունաւորում դրանց անձնուէր ոգևորութեան աղբիւրը։ Մենք գրաւելու փոխարէն հեռացնում ենք հասարակական ասպարէզ գիմող ոյժերին։

Համոզուելու համար մեր ասածների մէջ, եթէ կամիք, դիտէք մեր դպրոցական, թատրոնական, գրական և եկեղեցական-վարչական կարգերը։

Այդպէս, օրինակ, հայ ուսուցիչը միշտ դողում է իր ապագայի համար. նա չը գիտէ միւս տարի լինելու է ինքը թէ դէն է չարտուելու դպրոցից, առանց այլ և այլութեան, լոկ սրահ-նրա քմահաճութեամբ։ Ամառնային տօթերին ինտրիգները, խռովութիւնները մեր դպրոցական կեանքում հասնում են իրանց զազաթնակէտին։ Էջմիածնի և թեմական դպրոցների վարչութիւնների մէջ հեռագիրն ու պոստը անվերջ գանդատներ, ինտրիգներ, հակասական կարգադրութիւններ է որ տանում ու բերում են։ Այդպիսի իրարանցման մէջ անցնում է ամառը, վրայ է հասնում աշունը, և միայն սարսափելի կազ ու կոռւիչ յետոյ է սկսում մեզանում իւրաքանչիւր ուսումնական տարին... Այդ պայմաններում դժուար է գրաւել լաւ պատրաստուած ոյժեր մեր դպրոցական ասպարէզի համար։

Նոյն անորոշութիւնը և իրարանցումն է տիրում և մեր գերասանական աշխարհում։ Թիֆլիսի և Բագուի թատրոնական կոմիտէտները մինչեւ այժմ չեն կարողանում միանալ և մի խելացի կազմակերպութիւն տալ թատրոնական գործին, համախմբել լաւագոյն մեր ոյժերը։ Զանազան մանր-մունք, անձնական բժախնդրութիւններ, նախանձ, ինտրիգներ ջլատում են եղած ոյժերը և, բաժան-բաժան անելով մեր գերասանական խումբը, ցրում են նրա բեկորները զանազան քաղաքներում...

Աւելի մխիթարական չէ դրութիւնը մեր գրական, եկեղեցական-վարչական ասպարէզներում... Կարծես հայը հայի հետ անկարող է միասին գործ կատարել, մինչդեռ օտարների հետ չփուլելիս նա գիտէ խելացի կազմակերպուել որոշ գործ կատարելու համար։ Այդպէս, օրինակ, Թիֆլիսում լինում են ապա-

դայ քաղաքային ընտրութիւնների համար նախապատրաստական ժողովներ, ուր հայը վրայու և ուստի հետ միասին ոչ միայն հանգիստ կերպով ընտրողական ցուցակներ է կազմում, այլ և ապագայ գործունէութեան պրօգրամներ պատրաստում...

Անցեալ տարուայ մեր մի տեսութեան մէջ (№ 4) մենք արդէն առիթ ենք ունեցել պարզել մեր տեսակէտը քաղաքային ինքնավարութեան գործերի մասին: Անշուշտ ցանկալի է որ ապագայ դուման կազմուած լինի այնպիսի ընդունակ և յիտակ ձայնաւորներից, որոնք միակերպ հոգ տանեն Թիֆլիսի բոլոր բնակիչների շահերի մասին, ամենեւին խտրութիւն չը դնելով դրանց ծագման և կրօնի մէջ. ցանկալի է որ քաղաքային ինքնավարութեան միջոցները հաւասարապէս գործադրուեն քաղաքի բոլոր մասերի, առաւելապէս ծայրերի, կարիքների վրայ. ցանկալի է աւելի մեծ չափերով հոգալ լուսաւորութեան և առողջապահական հաստատութիւնների մասին. ցանկալի է քաղաքային տնտեսութեան ղանադան ձիւղերը մասնաւոր անհատներից վերցնել և գցել մօտեցիկալիտեան ձեռքը, նայլն նայլն: Սակայն, չը պէտք է մոռանալ, որ ամեն պրօգրամ պահանջում է աւելի մեծ չնորհք իրագործելու, քան գրուելու համար: Շատ ցանկութիւններ միայն այն ժամանակ կարող են իրագործուել, երբ քաղաքային ընտրողական իրաւունքը չը սահմանափակուի միայն տնտեսքերի և խոշոր բուրժուազիայի ձեռքում: Չքաւոր, սեփականազուրկ դասակարգերը, ինչպէս յայտնի է, այժմ ձայն չունեն քաղաքային ինքնավարութեան մէջ. հետեւապէս շատ հարցեր, որոնք մօտ են դրանց սրտին, չեն էլ շօշափուում նոյն իսկ այդ պրօգրամներում. ուրեմն, էլ ինչ սպասել դրանց իրագործման մասին... Այդպէս է, օրինակ, էժան բնակարանների հարցը, որ կարելի էր նայնպէս աջողութեամբ կազմակերպել, օգտուելով արեւմտեան Եւրոպայի փորձերից, ինչ աջողութեամբ, օրինակ, իրագործուեց քաղաքային մտագործական խանութների բացումը...

Քաղաքիս չքաւոր դասակարգերը, սեփական ներկայացուցիչներ չունենալով, իրանց դատի պաշտպանութիւնը յանձնում են աւելի երիտասարդ ինտելիգենտ-բուրժուաներին... Յամենայն դէպս չի կարելի չողջունել ընտրողական նախապատրաստութեան այն նոր ձեւը, որ այժմ է գործադրուում. նախկին «Դւօրցովեան կուսակցութեան» գաղտնապահ սխտեմով՝ քաղաքի տէր էին դառնում մի քանի խոշոր գրամատէրեր իրանց հլու գործակիցներով և ազգականներով: Նոր եղանակով աւելի հնարաւորութիւն ունեն մուտք գործել քաղաքային խորհրդարանի մէջ կապիտալիստներից անկախ ոյժեր, որոնք, գուցէ, աւելի ընդու-

նակ լինեն մտածել ամբողջ քաղաքի բարեկարգութեան, քաղաքացիների մեծագոյն մասի՝ բուն ժողովրդի կարիքների մասին, քան մեր բանկային փոքրիկ նապօլէօնները իրանց համախոհներով...

Չը կարծէք թէ հեշտ բան է ներկայ տնտեսական պայմաններում անհատական անկախութիւն պահպանելը, և volens nolens մեր ինտելիգենտը քուռւմ է փողի իշխաններին, որովհետեւ առանց դրամի և վարկի ոչ միայն գիւղացին, արհեստաւորը, այլ և գիւղատնտեսը, ինժեները անկարող է սեփական գործ սկսել։ Այդ է պատճառը, որ մեր գիւղատնտեսների և ինժեներների մեծագոյն մասը ծառայութեան են մտնում և չեն սկսում սեփական ձեռնարկութիւններ։ Կախումը հասկանալի է...

Մանաւանդ մեր գիւղատնտեսները պէտք ունեն վարկի՝ սեփական գործ սկսելու համար։ Այլապէս շատ դժուար է որ դրանք ինչպէս հարկն է օգտուեն, օրինակ, հէնց այն նոր Բարձրագոյն հրամանից, որով հաստատուում են մասնաւոր անձանց արքունական հողերից կտորներ տալու կանոնները—այն նպատակով որ բուսցնուեն այդ բաժինների վրայ խաղողի, պտղատու և այլ ծառերի այգիներ։

Այդ հողաբաժինների տարածութիւնը չը պէտք անցնի 25 դեսեսաւինից։ Հողաբաժինները տրւում են բացառապէս ուսսահապատակներին՝ հինգ տարի ժամանակամիջոցում կապալով օգտուելու պայմանով և յետոյ ի սեփականութիւն գնելու իրաւունքով։ Հրատարակած կանոնները, որոնց մանրամասնութիւնների հետ ընթերցողը կարող է ծանօթանալ լրագրներից, բաւական դիւրութիւններ են տալիս հողաբաժիններ վերցնողներին։ Չը նայած դրան, ի հարկէ, մեր գիւղացիների մեծագոյն մասը անկարող կը լինի օգտուել այդ կարգադրութիւնից, թէ իրանց տգիտութեան և թէ վարկագրերի լինելու պատճառով։

Աւելի հեշտ կը լինէր այդ անել մեր այն ինտելիգենտ կամ կիսաինտելիգենտ երիտասարդներին, որոնք քիչ միջ փող ունեն իրանց ձեռքում։ Եւ դրանց մեծամասնութեան համար անկասկած աւելի լաւ կը լինի դառնալ սեփական մի կտոր հողի անկախ տէր, քան շարունակ ծառայել Բալխանի կամ Բագուի «խօզէյիներին», որոնք առանց տատանուելու ամեն բոլոր պատրաստ կը լինեն փողոց չարտել դրանց, հէնց որ «կրիզիսի» ուրուականը երեւայ...

Իսկապէս, արժէ որ լուրջ մտածեն մեր երիտասարդները վերև յիշած կանոններից օգտուելու մասին։

Ամեն բան լաւ է համեմատական չափով վերցնել. այդ չափով ազագայում քսան և հինգ դեռեաւորն սեփական այգի ունենալու հնարակարը, յամենայն դէպս, աւելի գրաւիչ է իր անկախութեամբ, քան զանազան առեւտրական գրասենեակներում մշտապէս ուրիշից կախուած կեանք մաշելը...

Վատ չէ, առհասարակ, համեմատական չափերով քննել հասարակական երևոյթները. այդ եղանակով մարդ աւելի հեշտութեամբ է նկատում միտիթարական կողմեր, քան բացարձակ չափերի դիմելով: Այդ համեմատական չափերով նոյն իսկ մեր ինքնաճանաչութեան մէջ առաջագիմութեան նշոյլներ կարելի է նկատել... Համեմատեցէք, օրինակ, «Մուրճի» այս համարում Ստ. Նազարեանցի նամակներում դուրս բերուած «անասնացած» հայութիւնը այժմեան հայութեան հետ, և կը տեսնէք որ անշարժ չէ մնացել մեր ազգը այս 40 տարիների ընթացքում, թէև, անշուշտ, միայն կրիայի քայլերով է շարժուել ևս իր տեղից:

Ղ. Ազայեանի յօդուածներ լաւ ապացոյց է մեր այդ առաջագիմութեան: Հայը չը բաւականացաւ լոկ վիզուն խօսքերով, շատ անգամ չափազանցած դրուատումների տարալիով, այլ և իմացաւ շօշափելի ձեւով արտայայտել իր երախտագիտութիւնը դէպի ծերունի գործիչը... Եւ եթէ մեր շուրջը նայելու լինենք, կը տեսնենք որ վերջին տասնամեակում կարելի է արդէն յիշել մի քանի դէպքեր, երբ այս կամ այն մեր հաստատութիւնը կենսաթոշակ է սահմանել իր մի երկու բազմամեայ աշխատաւորներին: Զիշտ է, դեռ ևս շատ սակաւաթիւ են այդ ուշադրութեան արժանացած գործիչները և մի մեծ բան չէ ինքն ըստ ինքեան այդ կենսաթոշակների չափը (400—600 ոտրլի), բայց երևոյթը, իր սաղմային դրութեան մէջ անգամ, յամենայն դէպս, նոր է և կարող է աւելի ևս զարգանալ...

Անհրաժեշտ է, ի հարկէ, ամենախիստ մտրակումներով միշտ ցոյց տալ հասարակութեան իր հիւանդոտ, ալլանդակ և յետամնաց կողմերը, սակայն, որպէս զի այդ հասարակութիւնը չը կորցնի կատարելագործուելու յոյսը, լաւ է նրան ցոյց տալ երբեմն և նրա կեանքի միտիթարական կողմերը, նրա առաջագիմութեան նոյն իսկ ջնչին առհաւատհանները, թող այդ լինի մի խրախոյս, որ ընդունակ է, ինքնալստահութիւն ներշնչելով, արագացնել նրա առաջագիմութիւնը...

ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ